

ÍRÁSJELEK

Minél kevésbé hordoznak az írásjelek, elszigetelten véve, jelentést vagy kifejezést, minél inkább ellenlábasai a nyelvben a neveknek, annál biztosabban nyeri el bármelyikük jellegzetes helyi értékét, sajátos kifejezőerejét, amely ugyan nem választható el a mondattani funkciótól, azonban egyáltalán nem merül ki benne mégsem. Zöld Henrik szemlélete, aki megkérdezte a német nagy P-ről, felkiált: hiszen ez Pumpernickel [német kenyérfajta], elsősorban a központozás alakzatainál érvényesíthető. Nem hasonlít-e a felkiáltójel a fenyegetően fölemelt mutatóujjhoz? A kettőspontok Karl Kraus szerint kitátják a szájukat: jaj az írónak, aki nem lakatja jól őket. Szemre a pontosvessző lecsüngő bajuszra emlékeztet; mi több, még nyerses szagát is érzem. Nagy ravaszul és önelégülten nyalogatják ajkukat az idézőjelek.

Forgalmi jel mindahány; végtére ezeket az ő mintájukra alkották meg. A felkiáltójel piros, a kettőspont zöld, a gondolatjel megállj-t parancsol. Azonban a George-féle iskola tévedése volt összekeverni őket emiatt a közlekedési jelekkel. Inkább olyanok, mint az előadásai; nem az olvasóval való nyelvi érintkezést szolgálják serényen, hanem saját útjukon-módjukon hieroglifikusan egy olyat, amely a nyelv bensejében játszódik le. Főlöszleg ezért főlöszlegessékként megtakarítani őket: ekkor pusztán elrejtőznek. Minden szöveg, még a legsűrűbben szőtt is, megidézi magában őket, nyájas szellemeket, melyeknek testetlen jelenlétével él a nyelv teste.

Egyetlen elemében sem olyannyira zeneszerű a nyelv, mint az írásjelekben. A vessző és a pont a fél- és az egész zárlatnak felel meg. A felkiáltójel olyan, akár egy hangtalan cintányérütés, a kérdőjel, akár az emelkedő dallamív, a kettőspont, akár a domináns szeptim akkord; és a vessző meg a pontosvessző közötti különbséget csak olyasvalaki érezheti igazán, aki érzékeli a többé vagy kevésbé zárt dallamegység eltérő súlyát a zenei formában. Azonban az idioszinkrázia az írásjelekkel szemben, amely ötven éve lépett föl, és amely alól egyetlen figyelmes szemlélő sem vonhatja ki magát egészen, talán éppen nem egy díszítőelem elleni lázadás, inkább az csapódik le benne, milyen hevesen igyekszik szétválni zene és nyelv. Mindazonáltal aligha tekinthető véletlennek, hogy a zene érintkezése a nyelvi írásjelekkel a tonalitásnak egy időközben felbomlott sémájához kapcsolódott, és hogy az új zene fáradozásait jó okkal lehetne a tonalitás nélküli írásjelekért valókként feltüntetni. Ha azonban a zene arra kényszerül, hogy az írásjelekben megőrizze tulajdon nyelvszerűségének mását, a nyelv azáltal engedheti át magát zeneszerűségének, hogy bizalmatlan az írásjelekkel szemben.

A különbség a görög pontosvessző, ama megemelt pont között, amely a hang leereszkedését kívánja megakadályozni, meg a német között, amely a ponttal és az alsó meghosszabbítással véghez viszi az ereszkedést, és mindamellett azáltal, hogy magába fogadja a vesszőt, lebegőben hagyja a hangot, valóban dialektikus kép — ez a különbség mintha az. ókor közöttinek és a keresztény kor, a végtelentől átjárt végesség közöttinek a mása volna; ha ugyan a ma használatos görög jelet nem a tizenhatodik század humanistái találták ki csupán. Az írásjelekben a történelem ülepedett meg, ez pedig sokkal régebbi a jelentésnél vagy

a nyelvtani funkciónál, amely mindahányból, megmerevedve és enyhén borzongatóan, kitetszik. Kevés kell hozzá, és valódiaknak csak a gót betűs írásjeleket tartanók, amelyeknek grafikai képe allegorikus vonásokat őriz, az antikváéit pedig pusztá szekularizált utánzatoknak.

Az írásjelek történeti jellege abban nyilvánul meg, hogy bennük éppen az avul el, ami egykor modern volt. A felkiáltójel elviselhetetlenné vált a tekintély gesztusaként, amellyel az író kívülről próbál a dologból magából nem adódó nyomtatót tenni, míg a felkiáltójel zenei megfelelője, a sforzato, ma még éppoly nélkülözhetetlen, mint Beethoven korában, amidőn a szubjektív akarat betörését jelezte a zenei építménybe. A felkiáltójelek azonban a tekintélyuralom bitorlóivá, a fontosság bizonygatásaiavá alacsonyodtak. Ők alakították ki mégis a német expresszionizmus grafikai képét. Halmazódásuk a konvenció ellen lázadt, és egyúttal tehetetlenségre vallott a nyelvszerkezet belülről való átalakításában, ehelyett kívülről bolygatták meg. Az eszme és a megvalósítás közötti szakadás tüneteiként maradtak fenn ama korszakból, és gyámoltalan fogadkozásuk óvja meg őket az emlékezetben: kétségbeesett írásos gesztus, amely hiába szeretne felülkerekedni a nyelven. Benne lobbant ki az expresszionizmus; a felkiáltójelekkel írta a maga javára saját következményét, és emiatt ez bennük puffogott el. Ma már az inflációs német bankjegyek milliós számaira emlékeztetnek az expresszionista szövegekben.

Az irodalom dilettánsai arról ismerhetők föl, hogy mindent mindennel egybe akarnak kapcsolni. Szüleményeik logikai partikulákkal abrongozzák össze a mondatokat anélkül, hogy ama partikulákkal tételezett logikai összefüggés fennállna. Aki semmit sem képes egységben elgondolni, annak szemében elviselhetetlen mindaz, ami a töredékesre, szaggatottra utal; csak aki az egészen uralodik, az tud cezúráról. Ezeket viszont a gondolatjelről lehet fölismerni. Benne ébred töredékes jellegének tudatára a gondolat. A fokozódó nyelvromlás korában nem véletlenül mellőzik éppen ezt a jelet ott, ahol betölti hivatását: ahol széjjelválasztja azt, ami összetartozást mímel. Ha még helye van, hát csak azért, hogy gyerekes módon fölkészítsen a meglepetésekre, amelyek éppen emiatt nem meglepetések immár.

A komoly gondolatjel: Theodor Storm volt páratlan mestere a tizenkilencedik század német irodalmában. Ritkán esik meg, hogy ezek az írásjelek a tartalommal oly mélyen egybeforrottan legyenek néma vonalak a múltban, redők a szöveg homlokán, mint az ő novelláiban. Az előadás hangja gondterhes hallgatásba merül velük: az idő, amelyet két mondat közé ékelnek, a nyomasztó örökség ideje, és a földézett események között pőrén és meztelenül meg kell érintenie valami természeti borzalmat és valami szégyenleteset. Ily diszkrétan rejtezik a mítosz a tizenkilencedik században; a tipográfiában keres menedéket.

A nyelvromlásból a központozásra háramló károk közé tartozik a ferde vonal eltűnése, amely például elválasztja egymástól egy prózai műben idézett strófa sorait. Strófának szedve barbárul megszagatná a szöveget; egyszerűen prózának tördelve humoros hatásúak a verssorok, mert a mérték és a rím favicszerű véletlenné tünik; a modern gondolatjel pedig túl otromba, semhogy azt nyújtsa, amit ilyen esetekben nyújtania kellene. Ámde az ilyen különbségek alaki érzékelésére való képesség a feltétele az írásjelek mindenkori helyes használatának.

A három pont, amellyel a hangulattá kommercializált impresszionizmus évadján volt szokás jelentősen nyitva hagyni a mondatokat, a gondolatok és a gondolatársítás végtelenségét sugallja, de ez éppen a sznobból hiányzik, akinek arra kell hagyatkoznia, hogy az írásképpel keltse ezt a látszatot. Ha azonban az arit-

metika végtelen tizedes törtjeitől orzott pontoknak a számát kétfőre csökkentik, miként a George-féle iskola tette, akkor hitük szerint tovább is büntetlenül igényt tarthatnak a képzeletbeli végtelenségre azért, hogy pontosnak álcázzák azt, aminek tulajdonképpen értelemben pontatlannak kell lennie. A szemérmetlen sznob központoszásánál nem különb a szemérmesé.

Theodor Häcker joggal szörnyülködött el azon, hogy kivész a pontosveszsző: ebben annak a jelét látta, hogy senki sem tud immár körmondatot írni. Idevág az óvakodás az oldalakra terjedő szakaszoktól, amit a piac szült; a vásárló, aki nem hajlandó megerőltetni magát, és akihez létük fenntartása végett előbb a szerkesztők, majd az írók is alkalmazkodtak, mígnem saját alkalmazkodásuk betetőzéseként olyan ideológiákat találtak föl, mint a világosságé, a tárgyi szigoré, a tömör pontosságé. Am e törekvésnél nem választható külön nyelv és tárgy. A körmondattal föláldozásával kislélegzetűvé válik a gondolat. A prózát jegyzőkönyvvé, a pozitivisták kedvencévé züllesztették, a tények pusztája lajstromozásává, és miközben a mondattan és a központoszás lemond tagolásukról, alakításukról, elbírálásukról, a nyelv már föl is készül a fegyverletételre a pusztán létező előtt, mielőtt még a gondolatnak ideje volna önszorgalomból másodsor is végrehajtani ezt a fegyverletételt. A pontosveszsző eltűnésével kezdődik, s azzal végződik, hogy a minden hozzávalóból kikopott ésszerűség szentesíti a gyengeelméjűséget.

Az író érzéke a központoszáshoz a közbevetett mondatok kezelésében mutatkozik meg. Aki elővigyázatos, arra hajlik, hogy gondolatjelek közé tegye őket, ne pedig zárójelbe, mert a zárójel teljesen kirekeszti a mondatból a közbevetést, mintegy enklávékat teremt, holott semminek sem volna szabad hiányoznia az összépítményből, ami csak helyet kap a jó prózában; az ilyen nélkülözhetőség megengedésével a zárójelek hallgatólagosan föladják a nyelvi forma sérthetlenségének igényét, és leteszik a fegyvert a kicsinyes pedantéria előtt. Ezzel szemben a gondolatjelek, amelyek kiugraszttják ugyan a közbevetést a folyó szövegből, de nem zárják börtönbe, a kapcsolatot és a távolságot egyaránt megtartják. Mint ahogy azonban illuzórikus volna vakon hinni ennek biztosítására való képességükben, amennyiben a pusztája eszköztől várnök el azt, amivel csakis a nyelv és a tárgy maga szolgálhat, a gondolatjelek és zárójelek alternatíváján megfigyelhető, mily ingatagok a központoszás elvont szabályai. Proust, aki nemigen nevezhető kicsinyesnek, és pedantériája semmi egyéb, mint nagyszerű részletező képességének a vetülete, habozás nélkül használta a zárójeleket, feltehetőleg azért, mert a nagy körmondatokban a közbevetések oly hosszúra sikerültek, hogy már pusztája terjedelmük hatálytalanította volna a gondolatjeleket. Tartósabb gátakat tesznek szükségessé, nehogy az egész körmondatot eláraszszák és ama káoszhoz vezessenek, amelytől e körmondatok mindegyikét lélekszakadva csikarták ki. A prousti központoszás jogosultsága azonban csakis regényalkotása egészének a figyelembevételével igazolható: az elbeszélés látszólagos folyamatosságát áttörik, s mindahány ablaknyílásán hajlandó bemászni az aszociális elbeszélő, hogy a homályos temps durée-t átvilágítsa a távolról sem olyannyira önkéntelen visszaemlékezés tolvajlámpájával. Zárójelbe tett közbevetései, amelyek mind az írásképet, mind az előadást megszakítják, ama pillanatok emlékét őrzik, amikor a szerző, ráunva az esztétikus látszatra és bizalmatlanul az egyébként is csak önmagából kibányászott előzmények önelégültsége iránt, nyíltan kezébe veszi a gyeplőt.

Szemközt az írásjelekkel az író örökösen bajban van; ha az ember tökéletesen ura volna magának írás közben, megérezné, mennyire lehetetlen egyiküket-másikat helyesen használni, és teljesen felhagyna az írással. A központoszás szabályainak meg a szubjektív logikai és kifejezési szükségleteknek a követelmé-

nyei ugyanis nem egyeztethetők össze: az írásjelekben óvatolásra kerül az a váltó, amelyet a tollforgató a nyelvre intézvényez. Sem a sokszor merev és durva szabályokra nem hagyatkozhat, sem figyelmen kívül nem hagyhatja őket, hacsak nem akar egyfajta önellátásra jutni, hacsak a színtelen kiszínezésével — és a színtelenség életeleme a központozásnak — meg nem akarja tagadni lényegét. Fordítva azonban, ha komolyak a szándékai, semmit abból, amire törekszik, nem szabad fölálдоznia valami általánosnak az oltárán, amellyel ma egyetlen tollforgató sem érezhet együtt maradéktalanul, és amellyel egyáltalán csak az archaizálás árán tudna azonosulni. Az ellentétet mindannyiszor föl kell oldani, és sok erőre vagy sok ostobaságra van szükség, hogy az ember el ne veszítse emiatt a bátorságát. Ajánlatos volna mindenesetre úgy bánni az írásjelekkel, mint a muzsikusk a hangzatok és szólamok szabálytalan átvezetésével. Bármely írásjelzésről, akár csak bármely ilyen átvezetéséről, megállapítható, vajon szándék rejlik-e mögötte, vagy pedig csak lomposság; és finomabban fogalmazva, vajon a szabályt durván áthágja-e a szubjektív akarat, vagy pedig vele is figyelmesen számol a mérlegelő érzékenység, és továbbbrezgeteti, amidőn felfüggeszti. Ez kiváltképpen a legszíntelenebb jeleknél, a vesszőknél igazolódik be: az ő mozgékonyaságuk időmul leginkább a kifejező szándékhoz, azonban éppen az ilyen alany-közelségben hívják ki a tárgy bosszúját és válnak különösen érzékennyé olyan követelmények iránt, amelyeket nemigen vonatkoztat rájuk az ember. Mindenesetre ma alkalmazást az jár a legjobban, aki az inkább kevesebbet, mint többet szabályához igazodik. Mert a nyelvet tagoló és ezzel a betűt a hanghoz hasonító írásjelek, logikai-szemantikai önállósulásuk révén, mégis elszakadtak emettől, akár csak a betűk, és ellentétbe kerültek tulajdon mimetikus lényegükkel. Ebből próbál jóvátenni valamit az aszkézis az írásjelek használatában. A betű tiszteleg mindahány gondosan került jellel a hang előtt, amelyet megfojt.

K. Jakab Antal fordítása

Péter Rózsa grafikája

